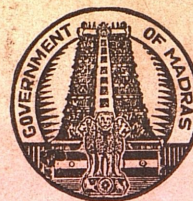

AR

239

MADRAS GOVERNMENT ORIENTAL SERIES

No. XXXIV

تحقيق البهران

TAHQIQ-AL-BUHRAN

MADRAS GOVERNMENT ORIENTAL SERIES

Published under the authority of
the Government of Madras.

General Editor :

T. CHANDRASEKHARAN, M.A., L.T

Curator, Government Oriental
Manuscripts Library,
Madras.

No. XXXIV

تحقيق البحران

TAHQIQ-AL-BUHRAN

Critically Edited with Introduction

BY

Afzal - al - ulama

Janab Hakim Abdul Qadir Ahmad Sahib

diploma holder of

Takmilat - ut - Tibb College, Lucknow.

GOVERNMENT ORIENTAL MANUSCRIPTS LIBRARY

MADRAS

1950

Price : 1-8-0

INTRODUCTION

The Government of Madras took up for consideration the question of publication of the various manuscripts in different languages on subjects like Philosophy, Medicine and Science etc., early in May 1948. Important Manuscript Libraries in the Madras Presidency were requested to send a list of unpublished manuscripts with them for favour of being considered by the Government for publication. The Honorary Secretary of the Tanjore Maharaja Serfoji's Sarasvathi Mahal Library, Tanjore, alone complied with this request. This list as well as a similar list of unpublished manuscripts in the Government Oriental Manuscripts Library, Madras, were carefully examined and a tentative selection of manuscripts suitable for publication was made. The Government in their memorandum No. 34913/48-10, Education dated 4-4-1949 constituted an expert Committee with the Curator of the Government Oriental Manuscripts Library, Madras, as the Secretary for the final selection of manuscripts suitable for printing and for estimating the cost of publication. The following are the members of the Committee.

1. Sri T.M. Narayanaswamy Pillai, M.A., B.L.
2. „ R.P. Sethu Pillai, B.A., B.L.,
3. „ C.M. Ramaoandra Chettiar, B.A., B.L.
4. „ R. Krishnamoorthy. (Kalki).
5. Dr. N. Venkataramanayya, M.A., Ph. D.,
6. Sri M.Ramanuja Rao Naidu, M.A.
7. „ V. Prabhakara Sastri.
8. „ N. Venkata Rao, M.A.
9. „ H. Sessa Ayyangar.
10. „ Masthi Venkatesa Ayyangar, M.A.
11. „ M. Mariappa Bhat, M.A., L.T.
12. Dr. C. Achyuta Menon, B.A., Ph.D.,
13. „ C. Kunhan Raja, M.A., D.Phil.
14. „ A. Sankaran, M.A., Ph.D., L.T.
15. Sri P. S. Rama Sastri.
16. „ S. K. Ramanatha Sastri.

PRINTED AT THE NURI PRESS, Ltd., MADRAS-13.

SANSKRIT

1. Visanarayaniyam.
2. Bhargava Nadika.
3. Hariharacaturangam.
4. Brahma Sutra Vrttimifaksara.
5. Nyayasiddhanta Tatvamrtam.

MALAYALAM.

1. Garba Cikitsa.
- 2 a. Vastulaksanam.
- b. Silpasastram.
- c. Silpavisayam.
3. Mahasaram.
4. Kanakkusaram.
5. Kriya Kramam.

KANNADA

1. Lokopakara.
2. Rattamata.
3. Diksabodhe.
4. Asvasastram.
- 5a. Aushadhagalu.
- b. Vaidya Vissaya.
6. Sangita Ratnakara.
7. Supasastra.

ISLAMIC LANGUAGES.

1. Jamil-al-Asha.
2. Tibb-e-Faridi.
3. Tahqiq-al-Buhran.
4. Safinat-al-Najat.

'B' From the Tanjore Maharaja Serfoji's Saraswathi Mahal Library, TANJORE.

TAMIL

1. Sarabendravidya Murai. (Diabetes).
2. do 200. (Eyes)
3. Agastiyar,
4. Konkanasarakku Vaippu.
5. Tiruchitrambalakkovaiyar. with Padavarai
6. Kalacakram.

17. Dr. M. Abdul Haq, M.A., D.Phil., (Oxon).
18. Afzul-ul-Ulama Hakim Khader Ahamed.
19. Sri P. D. Joshi.
20. „ S. Gopalan, B.A., B.L.
21. „ T. Chandrasekharan, M.A., L.T.

The members of the Committee formed into Sub-Committees for the various languages, Sanskrit, Tamil, Telugu, Kannada, Malayalam, Mahrathi and Islamic Languages. They met during the month of May 1949 at Madras and at Tanjore to examine the manuscripts and make a selection. The recommendations of the Committee were accepted by the Government in G. O. No. Mis.2745 Education dated 31-8-1949 and they decided to call these publications as the "MADRAS GOVERNMENT ORIENTAL SERIES," and appointed the Curator, Government Oriental Manuscripts Library, Madras, as the General Editor of the Publications. The following manuscripts have been taken up for publication during the current year.

'A' From the Government Oriental Manuscripts Library, MADRAS.

TAMIL

1. Kappal Sattiram.
2. Anubhava Vaidya Murai
3. Attanakolahalam.
4. Upadesa Kandam.
5. Colan Purva Pattayam.
6. Konga Desa Rajakkal.
7. Sivajnana Dipam.
8. Sadasiva Rupam, with commentary.

TEULGU

1. Sangitaratnakaramu.
2. Aushada Yogamulu.
3. Vaidya Nighantu.
4. Dhanurvidya Vilasamu.
5. Yoga Darsana Visayamu.
6. Khadga Lakshana Siromani.

It is hoped that the publication of most of the important manuscripts will be completed within the next four years.

Some of the manuscripts taken up for publication are represented by single copies in the Library and consequently the mistakes that are found in them could not be corrected by comparing them with other copies. The editors have, however, tried their best to suggest correct readings. The wrong readings are given in round brackets and correct readings have been suggested in square brackets. When different readings are found, they have been given in the foot notes except in the case of a few books in which the correct readings have been given in the foot note or incorporated in the text itself.

The Government of Madras have to be thanked for financing the entire scheme of publication although there is a drive for economy in all the departments. My thanks are due to the members of the Expert Committee who spared no pains in selecting the manuscripts for publication. I have also to thank the various editors, who are experts in their own field, for readily consenting to edit the manuscripts and see them through the press. The various presses that have co-operated in printing the manuscripts in the best manner possible also deserve my thanks for the patience exhibited by them in carrying out the corrections made in the proof.

This work is based on a paper manuscript available in the Government Oriental Manuscripts Library, Madras, described under No. 351 containing 42 pages with 11 lines on a page. This is a comprehensive work on Medicine in seven chapters dealing with various kinds of diseases and their treatment in a nut shell. The author is the well-known Hakim Ahmadullah Khan Dehlavi who was a Court Physician of Nawab Amirul Hind Walajah Muhammad Ali Khan Bahadur, the ruler of Carnatic and he is understood to have written this book and presented it to his patron.

Janab Syed Hamza Hussain Sahib, Munshi of this Library, has to be thanked for the work done by him by way of correcting the proofs.

Govt. Oriental Manuscripts
Library, Madras. }

T. CHANDRASEKHARAN,
Curator.

7. Talasamudram.
8. Bharatanatyam.
- 9a. Pandikeli Vilasas Natakam.
- b. Pururava Cakra Varthi Natakam.
- c. Madanasundara Vilasa Natakam.
- d. Percy Macqeen's Collection in the Madras University Library on Folklore.
10. Ramaiyan Ammanai.
11. Tamil Padalkal including Pattinathar Venba and Vannankal.

TELUGU

1. Kamandakanitisaramu.
2. Taladasapranapradipika.
- 3a. Raghunatha Nayaka Abhyudayamu.
- b. Rajagopala Vilasmu.
4. Ramayanamu by Katta Varadaraju.

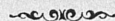
MAHARATHI

1. Natyasastra Sangraha.
- 2a. Book of Knowledge Vahi.
- a. Folk Songs,
- c. Dora Darun Veni Paddhati.
- d. Asvasa Catula Dumani.
- 3a. Pratapasimhendra viraya Prabandha.
- 3b. Sarabhendra Thirthavali.
- 3c. Lavani
4. Devendra Kuravanji.
5. Bhakta Vilas.
6. Sloka Baddha Ramayana.

SANSKRIT

1. Asvasastra with Tricolour Illustrations.
2. Rajamrganka.
3. Cikitsamrta Sagara.
4. Ayurvedamahodadhi.
5. Gitagovinda Abhinaya.
- 6a. Colacampu.
- 6b. Sahendra Vilasa.
7. Dharmakutam—Sundara Kanda.
8. Jatakasara.
9. Visnutatvanirnaya Vyakhya.
10. Sangita darpana.
11. Bijapallava.

“ Tahqiq - al - Buhran ”

According to the Unani system of medicines, some of the diseases undergo a period in which a sudden change appears in the body resulting either in the distruction or complete recovery. This period is called Buhran.

This is a short and comprehensive book on “ Buhran”, divided into seven Chapters. The author Hakim Ahmad-ullah Khan Dehlavi, a renowned physician of his time, wrote and presented it to Nawwab Amirul Hind Walajah Mohamed Ali Khan Bahadur, the ruler of Carnatic. Contemporary authors speak highly of the Hakim who was the Court physician, famous for his professional talents. There is no mention of the name of the scribe.

مقدمہ

تحقیق البحران

اجرام علوی کی مقناطیسی تاثیرات عالم سفلی میں دلائل عقلیہ و نقلیہ سے ثابت ہے کتب نجوم و طب قدیم اور روزانہ مشاہدوں سے بھی اس کا ثبوت مل سکتا ہے مثلاً سوء مزاج ساذج اگر خار ہے تو ارتفاع آفتاب کے وقت غلبہ کرتا ہے اور انحطاط آفتاب کے وقت کم ہو جاتا ہے۔ اسی بنا پر اطباء قدیم نے مسئلہ بحران قائم کیا ہے اور اس کو اہم مطلب طب سے قرار دیا ہے۔ بحران سے مراد وہ تغیر عظیم ہے جو حالت مرض میں پیدا ہوتا ہے اور جس کا منتہی صحت پر ہوتا ہے یا ہلاکت پر اطمینان کیلئے مسائل بحران کا جاننا نہایت ضروری ہے طبیب علاج میں اس وقت تک کامیابی حاصل نہیں کر سکتا جب تک کہ بحران کے مسائل سے اچھی طرح واقف نہ ہو۔

بحران کے متعلق یہ ایک نہایت مختصر اور جامع رسالہ ہے۔ حکیم احمد نذہ خان دہلوی جو مشہور و معروف درباری حکیم گزرے ہیں انہوں نے بحران کی ضرورت کو محسوس کرتے ہوئے یہ مختصر رسالہ لکھا اور اسی کو نواب امیرالہند والاجاہ محمد علی خان بہادر والی گردناٹک کی خدمت میں پیش کیا۔

Chhip - al - Bahran

According to the Oriental system of medicine, some of the diseases undergo a period in which a sudden change appears in the body resulting either in the destruction or complete recovery. This period is called Bahran.

This is a short and comprehensive book on Bahran divided into seven chapters. The author Hakim Ahmad-Allah Khan Dharwar, a renowned physician of his time, wrote and presented it to Nawab Ahmad Hind Wajid Muhammad Ali Khan Bahadur, the ruler of Carnatic. Contemporary authors speak highly of the Hakim who was the Court physician famous for his professional talents. There is no mention of the name of the scribe.

مصنف نے اس رسالہ کو سات فصلوں پر تقسیم کیا ہے اور ہر فصل میں بحران کے اہم مسائل پر کافی بحث کی ہے۔

فصل اول - بحران کے علامات کے بیان میں۔

فصل دوم - ایام مخصوصہ میں وقوع بحران کے اسباب کے بیان میں۔

فصل سوم - باعتبار قوت و ضعف ایام بحران کے مناسبات کے بیان میں۔

فصل چہارم - ایام واقع فی الوسط کے بیان میں۔

فصل پنجم - ایام فاضلہ و ردیہ کے بیان میں خوات ایام بحران سے ہوں خوات ایام واقع فی الوسط سے۔

فصل ششم - ایام انداز کے بیان میں۔

فصل ہفتم - امراض کی جانب ایام بحران کی نسبت کے بیان میں۔

تحقیق البحران

حمد بیحد و ثناء ہے عدد لایق احدلیت کہ بتسخیر او طبیعت
انسانی بمصالح بدنہ در ساختہ و بمقاومت امراض و دفع اعراض
پرداختہ، و درود نا محدود سزاوار بر گزیدہ کہ بحکم او مجاہد
کفر و اسلام انفصال یافتہ و دین متین او نفوس صالح را برآستہ
صراط مستقیم انداختہ و آل اطہار او کہ نجوم فلک ہدایت اند و
پروج دائیرہ امامت امامجد چنین گوید عاصی عباد اللہ احمد اللہ کہ چون
بحران را از اہم مطالب و ادق مقاصد علم طب دید و بیان او در
کتب مروجہ قدوۃ المتاخرین شاہ محمد ارزانی بنظر قاصر نرسید خواست
رسالہ علیحدہ بزبان فارسی ببسط تہام در بیان او تالیف نماید، تا در
افادہ و استفادہ پر کافہ خلایق کشاید و بحد از بر آمدن این فقیر از
قیودات جسمانی و تفرز بعالم روحانی یادگار آید و با تحاف برد بجناب
فیض مآب امیرے کہ بحد و ہمت شہرہ آفاق است و بخیر و احسان
در اقران و امثال طاق، سخاۃ حاتم پیش ہمتش چون شمع بے دھو
آفتاب کم نور و شجاعت و ستم نزد تہورش بمیزان امتحان کم ظہور
ظاہرش بحسن اخلاق آراستہ و باطنش بکمال پیراستہ مسمی بمحمد
علی خان است و مخاطب بنواب امیرالہند والاحادہ ادامہ اللہ نجیم دولتی

علی الاشراف ما دام طلوع الشمس عن آفاق - رباعی - ای آنکه ترا خطاب
والاجابة است - عالم همه از بهر تو دولت خواست - حق دوست ترا دارد
و هم خالق بستی - الحق بدیهان سخنی حبیب الله است - امید که بیهمن
قبول فیض شمول او مشتبه و مروج گردد ما توفیقی الا بالله و آن
مسمی بود به تحقیق البحران و مشتمل است بر مقدمه و هفت فصل
و خاتمه - مقدمه - در بیان معنی بحران و تعریف او بحران
بلغت پیوندانی بمعنی حکم فاصل است یعنی حکم که فاصل باشد
میان دو مدعی مانند حکم قاضی و جالینوس گفته اول کسی که استعمال
این لفظ نهوده شخصی بود از عوام الناس چون دید حال مریض را در
وقت بحران ترسید و تشبیه داد او را بشخصی که خون آلوده نزد حاکم رود
و گفت این در حالتی است که حاکم برین حکم کند و همان استعمال تا
حال جاریست و در اصطلاح اطباء عبارتست از تغییر عظیمی که در مرض
حادث شود دفعتاً بسوئی صحت یا بسوئی عطب و معنی تغییر بردن شی است در
حالتی که سابق نبوده و وجه اطلاق برین تغییر آنست که این تغییر هم باعث
انفصال طبیعت و مرض است که باهم مخاصمه دارند بسوئی صحت یا هلاکت
و بقول لفظ عظم احتراز است از تغییرات یسیره که در مرض واقع شود
چون تغییرات زمان نزاید و انحطاط و بقول دفعتاً از تغییرات عظیمه
که حاصل شود بتدریج مانند تغییری که از زمان ابتدا تا زمان انتها حاصل
است و بقول بسوئی صحت یا عطب از انتقالات امراض مثل انتقال
سو نوخس بجهی عفونی و فلجهرنی بورم صلب چه اینها بحارین
نمایشند و تشبیه داده اند مرض را بدشمن باغی بر شهر و طبیعت را

بسلطان حامی شهر و روز بحران را بروز قتال و چنانچه گاه باشد که
دشمن باغی بر سلطان حامی بغلبه تام دست یابد بخوبی که او را از شهر
بدر کند و خود مسلط گردد و گاه او را غلبه ناقص بود که تسلط بر شهر
نیابد و در گرفتن شهر محتاج به حارجه دیگر باشد و گاه چنین نبود بلکه
سلطان حامی بغلبه تام غالب آید و عدو باغی هزیمت کلی یا بدو
وقتی او را نیز غلبه تام نباشد و در دفع کلی او محتاج به حارجه دیگر
گردد هم چنین است حال غلبه هر یک از طبیعت و مرض بر دیگری
و غلبه تام مرض را بحران ردی تام نامند و غلبه ناقص او را بحران
ردی ناقص و غلبه کلی طبیعت را بحران جید تام گویند و غلبه نا
تتام او را بحران جید ناقص و در بحران انتقال داء آنست که طبیعت
ماده را از مکان او دفع کند نه از بدن مانند بحران حی صفاویدیه به
یرقان بعضی از اقسام بحران تام شمرده اند چنانچه فاضل
قرشی بدلیل آنکه طبیعت مرض اول را بتمامه دفع ساخته بخوبی که
محتاج به حارجه دیگر نیست اگر چه در دفع مرض حادث محتاج است
به حارجه دیگر و اکثری از اقسام بحران ناقص باعتبار آنکه ماده از بدن
مندفع نشده بلکه انتقال یافته از موضعی به موضعی و بحران ناقص
خراب جید باشد خرابه ردی مندر بحران تام است چه و قتی که طبیعت
فی الجمله بر مرض استیلا یافت و قوت و شدت آن را کم ساخت
ممکن نبود که مرض مقهور غالب آید و طبیعت را مغلوب سازد بلکه طبیعت
بالضرورت استیصال مرض به حارجه دیگر کند و همچنین است حال غلبه
مرض بر طبیعت که ناقص باشد و زوال هر مرضی یا بحران جید تام

است و یا بتحلل یعنی تحلیل یافتن ماده مرض اندک اندک و یا بانتقال ماده مرض از عضو به عضو و زوال امراض حاده در اکثر بطریق اول بود مانند حمیات صفر اوییه لازمه چرا که مواد حاره بسبب سرعت حرکت و انتقال مهلت تحلل نپذیرند و زوال امراض مزمنه اکثر بطریق ثانیه چون حمیات باغمییه چرا که مواد بارده غلیظه قبول دضج و تحلل نکشند مگر بتدریج و در زمان طویل و امراضی که مواد آنها غلیظ باشند و طبیعت ضعیف زوال آنها بطریق ثالث باشد چه و فتیکه طبیعت را بر اخراج مواد از بدن قدرت نباشد نقل دهد از موضع به موضع و هلاک ساختن او بر دو گونه است یکی بحران ردی دویم بذبول یعنی که حرارت غریزیه اندک اندک بتحلل رود و قوت ضعیف گردد و مرض غالب آید و ابدانی که در آنها حدوث بحران جید تام بسبب ظهور علامات داله متوقع بود مانند علامات دضج و قوه قوه یا بحران جید تام بر آنها گذشته باشد تحریک مراد آنها بدواء مسهل و دیگر وجوه مثل ترعیف و تعریق و ادرار و قی جایز نیست و همچنین جذب مواد آنها از عضو به عضو بلکه در هر دو صورت بحال خود باید گذاشت چرا که در صورت ثانی بدن از مواد پاک شده و حاجت به تحریک نیست و در صورت اول اگر فعل صنایع موافق فعل طبیعی افتد خوف افراط فعل باشد که موجب ضعف مریض گردد و اگر مخالف افتد سبب تشویش فعل طبیعت و ضعف او شود و در بحران ناقص تحریک مواد بر طبق دفع طبیعی لازم بود مثلاً اگر باسهال باشد باسهال و اگر بقتی بود بقتی و علی هذا القیاس -

فصل - اول

در علامات بحران چنانکه در روز جنگ از وجود علامات و آثار هولناک ملنند گرد و آواز هاگه دهشت ناک و سیلان خون ضرورت است همچنین در روز بحران لابد است از حصول اضطراب و خلج و کرب و تامل و صحویت اعراض مرض بسبب هیجان اخلاط و مقاومت طبیعت با مرض و بعد ازین اندفاع مواد بجبهتی از جهات مانند رعاف و ادرار و عرق و اسهال و ظهور خراجات در بدن و رعاف بهترین بحار نیست و بزودی نجات دهنده از مرض بجبهت اندفاع مواد رقیقه و غلیظه دفعته در مدت یسیره پس از آن اسهال پیستر قی پیستر ادرار پیستر عرق پیستر خراج و هرگاه ماده غلیظ باشد و طبیعت ضعیف بحران به خراج پدید آید چنانچه اکثر درسن کهولت و فصل شتا بود و هرگاه بسیار رقیق و قلیل السحه بود بحران بعرق شود و اگر با وجود رقت حدت داشته باشد و باین همه غلبه دم بود بحران برعاف باشد و اگر بارد و لطیف است بحران بادرار گردد و اگر حار و صفرا ویست و متوجه با علی بدن بحران بقی شود و اگر غلیظ است باسهال بدانکه برائے بعضی اعضا بحارین خاصه اند چنانچه نفث برائے امراض صدر و رمص و دمعه جهت امراض عین و مخاط و سغ اذن و خراج پس گوش برائے امراض راس و انفتاح دم بواسیر بحران جید است برائے امراض کشیره لیکن عارض نشود مگر معتاد او را و چنانکه سلطان حامی پیش از جنگ باراستن لشکر و جمع مال و سلاح می پردازد و قریب ایام جنگ برائے محاربه و مقاتله حربگاهه محبین می سازدهم چنین طبیعت نیز پیش از بحران ترقیق مواد

غلیظه و تغلیظ رقیقه و تقطیح لزجه بجهت سهولت دفع می نمایید و بعد ازین تفتیح مجاری وجهت برافه دفع مواد محبین می کند پس اگر تنگی دم و غشیان و تقلب نفس و تلهی دهان و درد فم محدده و سقوط نبض و ظلمت بصر یافته شود باید دانست که بحران بقی باشد و اگر ثقل گوش و دوی و طنین و گرمی سر و سیلان اشک و خیالات سرخ یاز رد و سرخی و و خارش بینی پیدا بود دلیل رعاف دانند و اگر نبض موجی بود و جلد نهناک بحران بحرانی باشد خاصه اگر روز چهارم بول رنگین شود و هضم غلیظ و اگر درد امعاء و قراقر و گراخی شکم و تهید شراسیف بسوی اسفل و درد پشت و رنگینی پراز حاصل شود و باوجود این علامات میل ماده بسوی فوق نباشد بحران باسهال باشد خاصه اگر مرض صفراوی بود و بول سفید و احشاسلیم و اگر در مثانه ثقل باشد و غلظت بول و کثرت آن از ابتدائیه مرض پیدا بود و مع هذا علامات توجه ماده بجهت دیگر نباشد بحران بادرار گردد - فایده - عرق اخراج مواد رقیقه نماید که غلیظه و لهذا بحران تام نباشد - فایده - اعراض جمیع امراض نسبت به بروز وقت شب اشتداد گیرند بسبب اشتغال طبیعت باوضاح مواد مرض و اعراض او از جمیع امور - فایده - وقتی که ماده بسوی جهت از جهات مندفع شود از جهت مقابل او منصرف گردد لهذا صاحب عرق را بول کم بود - فایده - لازم است که قبل از بحران در روز یا شب علامات او پدید آید در بحران نهاری بشب و لیلی بروز مانند قلب و کرب و تملهل و غیر آن چنانکه گذشت و از علامات بحران جید آنست که بعد نضج تام و در روز نیک از روز هائیک بحران واقع شود مانند هفتم و چهاردهم و یازدهم و هفدهم و پانزدهم و

یستم و هم از وقوع او روز انداز خبر داده باشد چون انداز چهارم بهفتم و نهم بیاز دهم یا چهاردهم چنانکه مشروحاً بیاید و نیز آنکه بحران با استفراغ باشد نه با ذلت و نیز استفراغ ماده از جهت مناسب او بود چون استفراغ مواد غلیظه باسهال و رقیقه بحرانی و نیز مریض آن را سهولت احتمال نماید و بعد وقوع او راحتی یا بد و علامات بحران ردی خلاف این دانند مثلاً اینکه قبل از نضج و منتهی واقع شود علی هذا القیاس و بقراط بحران ردی را سابق السیل نام نهاده و دلالت کند بر اضطراب طبیعت بهحارجه بجهت عدم احتمال قوت مرض پس درین صورت اغلب که مقهور شود بسبب عصیان ماده از دفع - فایده - اگر در ابتدائیه مرض علامت تضییع ماده ظاهر شود و باوجود این علامات هرلناک که دلالت کند بر تزید مرض نیز پیدا باشد دلیل قرب بحران و فرحت تام دانند درین جا لایق است از بیان علامات محدود و ردیه مطلقاً تا که حکم کرده شود از آنها در حال مریض از علامات محمود سهولت احتمال مرض است بجهت دلالت او بر قوت قلب و وفور حرارت عزیزیه و قوت دماغ و نیز ثبات قوت و بشرة و اشتها بر حالت طبیعیه و حصول خواب و اصطجاع برهمنیت طبیعی و یافتن خفیه پس از خواب و یکسان بودن حرارت در تمام بدن و قوت نبض و عظم و انتظام او و صحت ذهن و اندفاع بهحارجه و استفراغ - فایده - علامات جیده باقوة قوت دلالت دارد بر عافیت عاجله و با ضعف او بر عافیت بطیعه و علامات ردیه اگر در غایت رداگته باشد دلالت کند بر موت و مع هذا اگر قوت قوی باشد دلالت بر طول مرض دارد تا اینکه قوت تحلیل شود پس قتل کند فائده اکثر اوقات علامات

مهلکه در مرض پدید آید - و پس ازین بحران صالح واقع شود که موجب صحت کامله گردد و سبب تحطیل طبیعت از جمیع افعال و اشتغال او بمرض بود پس درین صورت اعتقاد بر قوت باید کرد - فایده بسیار بود که در مرض علامات مهلکه باشند و قوت ضعیف پس بسبب یاس طبیعت از محاربه جمیع قوی رجوع بمبدأ نمایند و باجماع قوت حاصل نموده مستولی بدفع مرض کردند - فایده گاه نزدیک موت نیز خفته حاصل شود جهت یاس طبیعت از حیات و ترک نمودن مجاهده با مرض و این را افاقه الموت نامند و درین صورت اکثر نبض ساقط باشد و یا نهلی بود -

فصل - دوم

در بیان سبب وقوع بحران در ایام مخصوصه سبب معرفت آن استقرار و تخریب است و لهیه او یعنی علت وقوع آن در ایام معهوده آنست که قهر را باعتبار زیادتی نور و کمی آن تخیرلیست که آن را تخیررطوبات عالم لازم است چنانچه رطوبات تمام عالم در وقت تمام دوره قهر و اجتماع او با شمس بجهت عدم نور نقصان پذیرد و در نصف دوره او که استقبال نامند بسبب کمال نور زیادتی کلی گیرد پس آن رطوبات را در ربع شهری که عبارت از تربیع است نیز تخیرر لازم است و برین استدلال بچند وجوه کرده اند یکی آنکه آب در دریاها و چشمهها با زیادتی نور زیاد می شود و با کمی آن کم چنانکه از حال مدو جزر هویدا است - دوم کثرت و قلت شیر است در پستان بسبب زیادتی نور و کمی آن سیوم زیادت اد مغه حیوانات است در وقت زیادت نور و کمی آن در زمان نقصان او چهارم کثرت نمو و توضیح ثمرات است به زیادت نور و قلت آن به نقصان او چنانچه اکثر است که مثل کدو و خیار و انار در وقت زیادت نور بسبب فرط نمو منشق گردد و ازین حالت صوتی بر مباشرین آنها مسموم شود و درینجا اعتراض کرده اند که این تخیررات چنانکه حاصل اند مرقم را بسبب تبدل اوضاع او نسبت بشمس هم چنین عارض اند شمس را بجهت تبدل اوضاع او نسبت بقرپس جایز است که تخیررات رطوبات عالم برائے تبدل اوضاع شمس باشد نه جهت تبدل اوضاع قهر و جواب آنست که تخیررات رطوبات بعضی از آن در از منته متعارفه یافته شود چنانکه من و جزر و بعضی در

از منته متباعدة مانند منضج اکثر ثمرات در گرما و ابتداء نشوآن در ربيع و سقوط آن در خريف پس تغييرات که در از منته متقاربة است منسوب بتغييرات قهریه باشد چرا که قهر نیز سريخ الحركت و انتقال است لهذا میان این تغييرات و حرکات قهریه مناسبتی باشد و تغييرات که در از منته متباعدة است منسوب به تبدل اوضاع شمسیه بجهت بطوء حرکت آن و میگوئیم ما که نیز جواب می توان داد با اینکه این تغييرات درین حال اگر چه عارض اند شمس را لیکن از تبدل اوضاع او بقهر در نور او نقصال و زیاده نیست بخلاف تبدل اوضاع قهر نسبت بشمس که موجب قلت و کثرت نور اومی باشد و تغییر رطوبات عالم موقوف است بر تغییرات نور قهری نه موقوف به تبدل اوضاع او فقط که لایخفی و چون ماده مرض نیز رطوبتیه است از رطوبات عالم لاجد است که درین از منته اربعه یعنی اجتماع و استقبال و تربیعین تغییر میابد و آن بحران است و اما تغییرات درجه ضعیفه که در انصاف تربعیات یافته میشوند بجهت عدم قوت آن بحارین نباشند و گاهی بحران در غیر این ایام نیز واقع شود بجهت اسبابی که طبیعت را قبل از وقت برآید محاربه و مقاتله انگیزند یا از وقت معین معاوقة نمایند و برین دلیل اعتراض نهوده اند بچند وجوه یکی آنکه ابتداء حساب در ایام بحران از اول مرض است و در ایام اتصالات از اول ماه و لازم نیست که اول ماه اول مرض باشد دویم آنکه برین تقدیر لازم آید که تمام مرضی در وقت زیاده نور بجهت قوت قوت صحت یا بند و در وقت نقصان او هلاک شوند و چنین نیست - سیوم آنکه چون روز چهاردهم برین تقدیر

روز زیاده ماده مرض است لازم آید که این روز موجب هلاکت مریض باشد یا سبب زبونی حال او و چنان نسبت و جواب از وجه اول آنکه تغییر یافتن رطوبات مرض موقوف بر زیاده و نقصان نور قهر نیست و نه موقوف به تبدل اوضاع او که نسبت بشمس است تا که اعتراض لازم آید بلکه موجب او اختلاف اوضاع قهر است نسبت بنقطه که در آن نقطه وقت حدوث مرض بوده هر نقطه که از فلک باشد چه قهر را در وقت بودن او در آن نقطه تاثیر در رطوبات خواهد بود و درقت مقابل بودن از آن نقطه تاثیر بخلاف آن و هم چنین در وقت حصول تربیع از آن نقطه و حاصل آنکه حساب بحران از نقطه باید که قهر وقت حدوث مرض در آن نقطه باشد و از وجهی تشکیلات قهری یعنی تربیع اول و مقابله و تربیع ثانی و اجتماع گیرند و این تشکیلات از وقت شروع ماه تا وقت مقابله قوی تاثیر باشند و از مقابله تا محاق ضعیف و برین قول حساب اگر چه در جمیع امراض جاری میشود عام ازین که حدوث آنها در اول ماه بود یا در وسط او یا در آخر او لیکن اکثر مقدماتی که در بیان اهمیت بحران مذکور اند مستدرک باشند و جواب از وجه ثنی آنست که زیاده نور قهر را قوت حرکت بحرانی لازم است و نقصان آن را ضعف او و قوت قوی بدنیه و ضعف او لازم نیست تا محذور آید شد و جواب از وجه ثالث چنین باشد که با زیاده نور قهر جمیع رطوبات بدنیه زیادت گیرند خراة غریزیه و خواة مبرضه پس هر کدام را ازین هر دو در اصل غلبه بود درین وقت نیز غالب باشد اگر رطوبت غریزیه غالب بود مآل مریض بصحت شود والا بهلاکت و نیز

جواب توان داد که زیاده رطوبت مبرضه و عزیزیه با زیاده نور قمر
علی التساویست و باعث زیادت یکی بر دیگری امور خارجه باشند مانند
استفراغ مبرضه و غیر آن و بعضی از فضلا اهمیت و وقوع بحران امراض
حاده در ایام مخصوصه چنین بیان کرده اند که قمر در وقت حدوث مرض
البتیه بموضع از فلک مستقیم یعنی دایره معدل النهار باشد و نزد و صول
خود بحرکت خاصه بموضع مخصوصه دیگر ازین دایره نظر عداوت نماید
بموضع اول که در آن مقتضی حدوث مرض شده و آن مواضع تربع اول
و مقابله و تربع ثالث باشد و چون درین مواضع نظر عداوت بموضع اول
دارد البتیه مقتضی نقصان مرض و ضعف او شود و بحرانی که درین
ایام افتد در اکثر موده بصلاح باشد چه غلبه برعدو باقی در حاله ضعف
او اسهل است لهذا طبیعت مدبره نیز برائے مکارحه و مقابله اکثر درین
ایام خیزد و قمر با تمام میرساند دوره خود را در مدت بیست و هفت روز
و ثالث روز تقریبا پس چون قسمت کنند دایره معدل النهار را بچهار قطعه
متساویه اتمام ربع اول بحرکت خاصه بروزهفتم از ابتدائے مرض
نماید و اتمام نصف دوره بچهار دهم و بحران در اکثر بلا تقدیم و تاخیر
درین دو روز افتد لیکن گاهی بسبب اختلاف مطالع بروج از عین تربع
و مقابله تقدیم و تاخیر می نماید و اتمام ربع ثالث درما بین دهم
و بیست یکم باشد پس بحران عند التقدیم در بیستم واقع شود
و عندالتاخیر در بیست و یکم و روز اتمام دوره و وصول قمر بمواضع اول
بیست و هشتم است و وقوع بحران در و دلالت کند برعصر نضح ماده
و قلت حرکت آن لهذا بحران در و ضعیف باشد و اگر تقسیم نمایند

معدل النهار را بهشت قسم متساوی پس وقت بودن قمر در زوایایه مشتمه آن نیز
تغییر در مرض حادث شود و این تغیرات را انذارات خوانند پس نصف
هر تربع منور به بحران او شود مثلا چهارم منور به هفتم باشد و یازدهم
بچهار دهم و هفدهم به بیستم یا بیست و یکم بیست و چهارم به
بیست و هشتم و نیز اگر تقسیم نمایند هر ثمن او را بدو نصف متقسم
شود دایره مذکوره بشاذده قسم متساوی و ممکن است که درین اقسام نیز
بحرانی یا اندازی واقع شود و بحارین امراض مزمنه را از حرکت شمس درین
زوایایه مذکوره گیرند و گاهی از حرکت زحل و بحارین امراض اکثر درین
ترتیب افتد مگر وقت حدوث سببه که محین مرض بود و ضد طبیعت که
درین صورت ازین ترتیب انحراف نماید و شارح نفیس فر موده ایرا داته که
بر وجه اول وارد بودند درین وجه وارد نباشند و از وقت اجتماع قمر یا شمس
تا اجتماع دیگر بیست و نه روز و ثالث روز گفته اند تقریبا و نقصان کند ازین
مدت ایام اجتماع را که دو روز و نصف و ثالث روز باشد تقریبا چرا که قمر را
درین زمان بسبب اختلاف دور تا ثیر نباشد پس باقی مانده بیست و شش
روز و نصف و این مدت دوره حقیقی قمر است یعنی رجوع کند درین مدت
بنقطه از فلک که از آن حرکت نموده پس واقع شود بحران در روز بیست و
هفتم از ابتدائے مرض که روز اتمام دوره است و نصف آن سیزده روز و
چهارم روز است پس بحران روز چهاردهم بود که روز مقابله است و ربع آن
که عبارت از تربع است شش روز و نصف هشتم حصه روز بود پس بحران
روز هفتم مرض افتد چه بیستم روز هفتم است از مقابله که تربع ثانیست
و این ها روز هائے بحارین باشند و اگر مدت دوره حقیقی قمری گیرند و آن را

بترجیح و تنصیف و غیر آن تقسیم نمایند بپلا تکلیف روز هائے بحران معلوم شوند و احتیاج با سقاط ایام اجتماع که افتد کهالایخفی و چون هر بحران را از انداز لاجد است که در آن تغیر خفیف ظاهر شود پس آن در انصاف ازمان بحاریں باشد و نصف تربیع اول سه روز و رجب و نصف ثمن روز است پس انداز روز چهارم بود از ابتدائے مرض و هم چنین در انصاف تربیع ثانی و ثالث و رابع مگر وقتی که مرض از جنس غب بود که درین صورت انداز در روز سیوم یا پنجم باشند که چهارم و هم چنین بحران نیز دریا زد هم و پانزدهم بود که چهاردهم چراکه انداز و بحران واقع نشود مگر در روز ثوبت بدانکه دور تام عبارتست از زمانه که تضعیفات او بروز غیر بحرانی نرسند مانند راجع و ساجع که تضعیفات این هر دو همیشه منتهی بروز با حوری باشند چنانچه تضعیف اول راجع هفتم رسد و تضعیف ثانی بچهاردهم و ثالث که بیست و هفتم و همه اینها از روئے حساب دوره قهری ایام بحاریں بودند و علی هذا القیاس تضعیفات ساجع و ادوار جیده اصابع سه اند یک دور راجع دوم دور اسابع سیوم دور عشرینات چنانچه اربعین و ستین و ثمانین که هم اینها روز هائے بحاریں باشند و در عشرینات از دورین اولین اتم باشد بنا بر عدم مراعات کسر بفصل و وصل - وضابط در فصل و وصل اربع و اسابع چنانست که اگر در حساب دور زیاده از نیم روز آید از آنجا فصل کنند و اگر کم از نیم روز آید وصل بقول آنکه لا کثر حکم الکل پس بنا برین ضابطه راجع اول و ثانی را وصل نمایند و ابتدا راجع ثانی از روز چهارم گیرند و راجع ثالث را فصل و ابتدائے آن از هشتم شهرند و در ساجعات بعکس این عمل کنند یعنی ساجعین را فصل نمایند و ساجع

ثالث را وصل چند مدت راجع اول سه روز و رجب و شازدهم حصه روز است و این کسر اقل از نصف روز پس او را وصل کنند بر راجع ثانی و روز چهارم را میان هر دو مشترک سازند و چون مدت دو راجع شش روز و نصف و ثمن روز است و کسر زیاده از نصف روز لهذا روز هفتم را بر راجع ثانی دهند و ابتدائے راجع ثالث را از هشتم گیرند و هم چنین مدت اسبوع اول شش روز و نصف و ثمن روز است و کسر زیاده از نصف روز بنا برین فصل کنند و ابتدائے ساجع ثانی از هشتم گیرند و مدت مجموع اسبوعین سیزده روز و رجب روز است و کسر کم از نصف روز پس ساجع ثالث را وصل کنند و ابتدائے آن از چهاردهم گیرند و آخر آن بیستم و این بر مذهب بقراط و جالینوس است و ارکا غانیس راجع خامس و ساجع ثالث را منفصل اعتبار می کند و بیست و یکم را از بیستم برائے بحرانیه اولی میداند و هم چنین هر دهم را از هفدهم و الحق محبها لامحه و ترتیب ایام بحاریں بعد چهاردهم بر راجع بقراط و جالینوس چنین باشد هفدهم بیستم بیست و چهارم بیست و هفتم سی و یکم سی و چهارم سی و هفتم چهارم و بر قول ارکا غانیس هم چنین هفدهم بیست و یکم بیست و پنجم بیست و هشتم سی و دویم سی و پنجم سی و هشتم و این فصل و وصل مطابق تغیرات قهری نباشد -

فصل - سیوم

در مناسبات ایام بحران با اعتبار قوت و ضعف بعضی از آنها قوی اند و بعضی متوسط و اول روز هائیکه بحران روز چهارم است و با وجود این و وقوع بحران درین روز قلیل و نیز منور بود بک هفتم و روز هفتم بسیار قویست و در اول طبقه عالییه باشد نسبت بدیگر روز هائیکه بحران بجهت قوت تریبیم اول و بعد از آن چهاردهم و اقوی بود از یازدهم مگر در امراضی که نوبت با فردا کنند مانند غیب که درین ها یازدهم اقوی است از چهاردهم و بعد از آن هفدهم و منور است بحران بیستم و نسبت این با بیستم چون نسبت یازدهم باشد با چهاردهم در جمیع احکام و روز هشردهم ضعیف است و بحران درو واقع نشود مگر در قلیایه از امراض و مناسب بیست و یکم بود و بیست و چهارم و سی و یکم مانند هشردهم باشند بجهت ضعف شدن احکام از اربع بعد انقضای بیستم و سی و هفتم ازین هر دو اضعف است بلکه گویا روز بحران نباشد چرا که بجهت عصبیان ماده وقوع بحران در روز چهارم اولی است و آن روز قوی و آخر روز هائیکه بحران است جهت امراض حاده و لهذا اول بحرین مزمزه باشد پس روز هائیکه بحران که در طبقه عالییه اند هفتم و چهاردهم و یازدهم و هفدهم و بیستم باشند - فائده امراضی که نوبت آنها در روز هائیکه طاق واقع شود سریع البحران باشند و بحران آنها نیز در روز طاق بود مانند غیب که بحران او در یازدهم یا سیزدهم باشد نه چهاردهم مگر در وقتی که نوبت حوی بسبب تاخیر روز چهاردهم آید و امراضی که نوبت آنها در روز واج بود مانند ریح و سدس و ثمن و

عشر بطی البحران باشند و بحران آنها نیز در از واج واقع شود چون ماده چهارم و سال چهارم هکذا قال الشیخ و میگویم ما که حوی خمس و سبع و تسع با وجود نوبت افراد بطی البحران اند و گاه یک دور امراض دایره در حساب بحران قایم مقام یک روز لازم بود چنانچه هفت روز غیب حکم هفت روز محرقه دارد و گاه یک سال شهر و سنین در امراض مزمزه از جهت بحران مطابق ایام امراض حاده بود پس هفت ماه ریح حکم هفت روز محرقه داشته باشد و علی هذا القیاس حکم اذار -

فصل - چهارم

در بیان ایام واقع فی الوسط و آن ایام را گویند که چون بحران بسبب یکی از اسباب عارضه و یا احوالات بدنییه و یا نفسانییه تقدم یا تا حرکت در آن روز ها افتد بحارین این ایام از بحارین ایام محدوده در دفع امر اضائق و اضعف باشند و این ایام را نیز بوجه حکم ایام بحران است چنانچه تحریک که درین ایام نیز جاقز نیست مانند سیم و پنجم چه بحران چهارم اگر تقدم کند در سیرم افتد و اگر تاخر نماید در پنجم و روز نهم و سیزدهم ازین قبیل اند و وقوع بحران یازدهم بسبب استعجال طبیعت در نهم اکثر است از وقوع بحران هفتم جهت تاخیر طبیعت در نهم و مع هذا هر دو کثیر الوقوع اند بدانکه روز نهم درین روز ها اقوی و اقدم است بلکه در قوت کم از چهاردهم نیست و بعد ازین پنجم پس سیوم و سیزدهم بسیار اضعف است و وقوع بحران درو نادر خلا فالبقرشی چه اوسیزدهم را در امراض حاده با عتیار بحرانیه از چهاردهم اولی اقوی دانسته و روز ششم اگر بحران افتد بسیار ردی باشد یا ناقص غیر سلیم بود و هم چنین است حکم هشتم -

فصل پنجم

در بیان ایام فاضله و ردیه خواه از ایام بحران باشند و خواه از ایام واقع فی الوسط بهترین روز ها هفتم و چهاردهم است پس از آن نهم و هفدهم و دهم و پنجم و چهارم و هشردهم و پستیر سیزدهم و دلیل درین جا استقراء و تجربیه است و شیخ البرگیس درین مقام از قدما ناقل است پس اعتراض داینکه هشردهم بنوعی از حساب داخل ایام بحران نیست درو وارد نباشد - فایده هر بهر آنکه و اندازه که در ایام متقدم مرض بود اقوی باشد و هر قدر که در ایام بعید بود اضعف -

فصل ششم

در بیان ایام انداز انداز در عرف عام بمعنی دادن خیر است بوقوع امر مذموم در مستقبل و خلاف آن را بشارت نامند و در اصطلاح اطباء عبارت است از خبر دادن امری که در زمان مستقبل پدید آید محصور بود یا مز موم و گاهی بر سبیل مجاز اطلاق کنند بر خبر دادن وقوع امری در هر کدام زمانی از زمته باشد و ایام انداز ایامی را گویند که در آنها و لااقل تغییر ماده یا دلائل غلبه احد المتقابلین و یا و لااقل مناهضة خفیفه میان اینها ظاهر شوند چون و لااقل نضج و فحاجه و پیداشدن اشتها و سقوط آن و خفته حرکات و ثقل آن و ظهور صداع و کرب و ضیق تنفس و رعده اعضا و عرق غیر تام و استفراغ غیر تام و چون این آثار در ایام انداز ظاهر شوند بحران در ایام تالییه محصوره در آید و روز چهارم با علامات جیده منور دهفتم باشد خصوصا در غب و با علامات ردیه دیششم خصوصا در محرقه و روز نهم مندر است بیازدهم و در اکثر بچهاردهم و یازدهم مانند نهم نیز منور بود بچهاردهم و چهاردهم بهفدهم بر رائه بقراط و هشردهم نزد ارکاغانیس و نیز منور است به بیستم و بیست و یکم علی اختلاف الراشین و هفدهم منور است به بیستم و بیست و یکم و هشردهم نزد ارکاغانیس منور باشد به بیست و یکم و بیستم منور است بچهارم و فاضل قرشی گوید سزاوار نیست که انداز او بر روزی باشد که از چهارم اقرب است مانند بیست و هفتم و نیز سیوم منور است به پنجم و با علاهات ردیه به ششم و پنجم به نهم و با علامات ردیه به هشتم فاوده اگر در روز ثانی انداز نیز علامات انداز ظاهر باشند دلیل سرعت حرکت مرض و تقدم بحران از روز محصور دانند -

فصل هفتم

در بیان نسبت ایام بحران به سوئی امراض جمیع امراض نوزد اطباء منقسم اند بدو قسم حاده و مزمنه حاده آنرا گویند که قصیر المدت و ذی خطر باشند عام ازین که سادجه بودند یا باردة الهاده و یا حارة الهاده مانند تشنج یا جیس و سکت و وحی محرقه و مزمنه آنکه مدت آنها باربعین و مافوق آن رسد خواص سادجه بودند چون دق و خواص مادی مثل حمیات مرکبه و بلغمیه و چونی این تقسیم حاضر نبوده چه حمیات یومییه پناجر قصیر مدت و عدم خطر نه حاده باشند و نه مزمنه لهذا شیخ الرقیس این تقسیم را دو قسم ساخته و در حمیات قانون فرموده که بعضی از حمیات حاده اند و بعضی غیر حاده و بعضی مزمنه اند و بعضی غیر مزمنه و شناختن امراض حاده از مزمنه بهفت وجه شود یکی تدبیر مقدم مثلا اگر علیل قلیل الغذاء و کثیر البصوم و لطیف الغذاء بود پس اکثر امراض او حاده باشند و اگر خلاف آنست اکثر امراض او مزمنه دویم سخنة و مسام بدن پس اگر مریض سخنة رخو و مسامات متخالطه دارد امراض او در اکثر حاده بودند و در صورت خلاف او مزمنه سیوم وقت مرض اگر وقت گرما است مرض در اکثر حاد باشد و اگر سرما است در اکثر مزمن چهارم پیشه مثلا در پیشه حداده و صباغة اکثر امراض حاده پیدا شوند و در قساره و ملاحه مزمنه پنجم سن در سن شباب و صبی اکثر امراض حاده عارض شوند و در سن کهنه و شیخوخت اکثر مزمنه ششم ماده اگر ماده مرض صفراویست اکثر مرض حاد باشد و اگر بلغمی و سوداویست

در اکثر مزمّن هفتم قوت مدجّره یحیی طبعه پس اگر قوی و شدید البقاومه است یحیی طبعیت پس است دلیل حدت مرض بود و اگر ضعیف است دلیل ازمان او و امراض حاده را باعتبار کثرت حدت و قلت آن چهار مراتب مقرر کرده اند و چرا که حدت مرض یا در مرتبه افراط است و یا در مرتبه دون او و یا در مرتبه تفریط است و یا در مرتبه دون او پس اگر در مرتبه افراط بود آن درجه اولی است و آن را حاده درغایت قصوی نامند و اگر در مرتبه تفریط باشد درجه رابعه بود و آن را حاده غیر مطلق و قلیل البعد گویند و اگر در مرتبه مادون افراط است درجه ثانیه باشد و آن را حاده لافی لغایت و حاد ارجدا خوانند و اگر در مرتبه مادون تفریط است درجه ثالثه بود و آن را بحاد بقول مطلق مسمی کنند پس بدانکه امراض حاده درغایه قصوی اند بحران آنها در چهارم و مادون اوست و بحران امراض حاده جدّاً در هفتم و میان چهارم و هفتم و بحران امراض حاده بقول مطلق روز چهار دهم باشد و بحران امراض قلیل الحدت در هفدهم و بیستم و بیست چهارم پس ازین بحران حاده المزمّنات بود یحیی امراض که میان امراض حاده و مرمّنه متوسط اند در بیست هفتم و سی و یکم و سی و چهارم و سی و هفتم و بحران امراض مزمّنه در اربعین و ستین و ثمانین و مائت و عشرين واقع شود و بعد اربعین چون تاثیر راجوعات و ساجوعات ضعیف است و در عشرينات اعتبار کنند و بعد ثمانین بجهت فرط ازمان مدت اربعین زیاده نهایند و گاهی بحران مزمّنات برطبق دوره شمسیه باشد و بحران در ماه هفتم که نصف دوره شمس است افتد و همراه بهنزه روزی از حادثات باشد بلکه گاهی در سال هفتم و چهاردهم و بیست و یکم نیز بحران واقع

شود و هر ساله قائم مقام روزه از امراض حاده بود و این بحارین را بحارین زحلیه نامند بجهت وقوع آن برطبق دوره زحل و این بررآنه بقراط است و اعتقاد جالینوس آنست که زوال امراض بعد از اربعین به بحران نبود خاتمه در بیان فوائد متفرقه فائده در اول مرض که از آن حساب ایام بحران است خلاف کرده اند بعضی اول مرض زمانی را دانند که درو اثره از آثار مرض محسوس شود مانند صداع و تکرر در حببات و دزد بعضی اول مرض آنست که مریض خود را بر فرش اندازد و ضرر در افعال طبیعی او ظهور یابد و ظهور آثار را اعتبار نیست و محل این خلاف همیاته باشند که قبل حدوث آنها صداع و تکرر مانند آنها پدید آیند و بعد ازین خود عارض شوند و همیاته که چنین بیند بلکه دفعته و بخته عارض میشوند محل اختلاف نتواند بود و شیخ الرقیس علیه الرحمه بطریق محاکمه فرموده اولی آنست که ابتدائاً همی از وقت عروض او گیرند و ظهور آثار را محتمل ندانند و هم چنین افتادن مریض بر فرش و نوم او را چه بعضی از مرضی بعد عروض همی مدتی خود را بر فرش نیندازند فائده زنه که وضع حمل نهاید و پس از آن محسوس شود درین جا حساب از شروع همی باید کرد نه از روز ولادت چرا که بحران برآئه حالت غیر طبیعی است و زائیدن حالت طبیعی اوست پس بحران برآه آن نباشد و قومه برآنند که حساب درین صورت از روز ولادت است و اول همی محتمل نیست چه روز ولادت روز بیست که درو اختلاط تمام بدن بحرکت آیند و همیاته که بعد از ولادت آیند اکثر عروض آنها روز ثانی یا ثالث ولادت باشد فائده زن حامله را اکثر بحران باسقاط شود بجهت اندفاع مراد

مرض او بنفاس فائده و قتیقه تنپ محرقة در ازواج: اشتداد نماید
 علامت ردیه باشد چه مقتضای طبیعت او اشتداد در افراد بوده و
 این خلاف طبیعت او است و درین حال اکثر در روز ششم هلاک سازد
 و چهارم منخر او نبود و در وعرق بارد پدید آید فایده بحران سرسام
 و مانند آن باوجود زیاده حدت در یازدهم افتد و قیاس آنکه در هفتم
 باشد سببش آنکه حدوث او در اکثر روز سیوم یا چهارم می بود پس
 بحران او فی الواقع در هفتم است باعتبار ظاهر در یازدهم - فایده
 حدوث یرقان در همیات قبل از ساجع و قبل از نضح ردی است مگر
 آنکه بعد او اسهال حادث شود که موجب خفگی اعراض گردد که درین
 صورت مخوف نیست چرا که یرقان حادث نشود مگر در صورت غلبت
 ماده و از شان طبیعت نیست که ماده غلیظه را پیش از هفتم دفع سازد پس
 این دفع از مجبوری و مقهوری طبیعت بود و سبب او در اکثر شده
 حرارت کبد و یا ورم مقعرا و بود و رداعت هر دو ظاهر است و اگر یرقان
 در هفتم یا نهم یا چهارم افتد و مع هذا علامت ردیه و آفتی در نواحی
 کبد از قسم صلابت و ورم نبود محمود است و خفگی اعراض دلالت
 بر محمودیه او کند فایده اسهال صفراء کشمیره در یرقان و اندفاع اخلاط
 ردیه محرقة علامت ردیه باشد مگر باقوت قوت ردی نبود فایده
 حدوث مرض بشخصه که در عادت خود قلیل المرض بود خالی از خطر
 نیست لبعده عن مزاجه الاصلی کثیرا فایده بول سفید در همیات
 حادث دلالت کند بر توجیه ماده از آلات بول بسوخته دماغ یا بعضی احشای پس
 درین صورت خوف حدوث صداع یا سرسام و یا ورم بعضی احشای بود
فایده نکس مرض از مرض اول زبون تر است چرا که مرض عود نموده

و طبیعت که مقاوم اوست ماندگی یافته پس اغلب که مرض غالب
 آید و توضیح آنکه مرض حادث در صورت نکس از سه حال خالی نیست
 یا از مرض اول قوی است یا مساوی و یا ضعیف رداعت مرض حادث
 در صورت اول و ثانی ظاهر است و در صورت ثالث مرض حادث را چنان
 بر تفاوت مزاج ضعیف نسبت به مرض اول یک حکم نباشد گاهی زبون
 و گاهی اسلم بود و بجهت اکثریه رداعت حکم برداعت نکس مطلقا کرده شد
فایده شخصی که تنپ او به بحران تام سکون نیافته باشد بلکه سکون او به
 بحران ناقص بود درین صورت بسبب عدم نقاء بدن از ماده مرض خوف
 نکس لازم است فایده ارداء نکس آنست که در ایام قریبه بود و با ضعف
 قوه که درین صورت خوف هلاکت باشد فایده ظهور علامات ردیه در روز
 نیک بحران مثلا ساجع ارداء باشد و دلالت بر هلاکت کند چه این رداعت
 در طبیعت یوم بحرانی نبوده پس بسبب کمال رداعت ماده باشد
فایده بسا باشد که طبیعت ماده را بر سبیل بحران در چند ایام متوالیه دفع
 نماید و این همه ایام حکم یک یوم بحران داشته باشند و اکثر و قوع هم
 چنین بعد عشرین بود -

تمت هذا الرسالة بفضاء الله و حسن توفيقه

از منته متباعدة مانند ضحی اکثر ثمرات در گرما و ابتداء نشوآن در ربیع و سقوط آن در خریف پس تغییراته که در از منته متقاربه است منسوب بتغییرات قهریه باشد چرا که قهر نیز سرریح الحریکت و انتقال است لهذا میان این تغییرات و حرکات قهریه مناسبتی باشد و تغییراته که در از منته متباعدة است منسوب به تبدل اوضاع شمسیه بجهت بطوء حرکت آن و میگوئیم ما که نیز جواب می توان داد با اینکه این تغییرات درین حال اگر چه عارض اند شمس را لیکن از تبدل اوضاع او بقهر در نور او نقصال و زیاده نیست بخلاف تبدل اوضاع قهر نسبت بشمس که موجب قلت و کثرت نور اومی باشد و تغییر رطوبات عالم موقوف است بر تغییرات نور قهری نه موقوف به تبدل اوضاع او فقط که لایخفی و چون ماده مرض نیز رطوبت نیست از رطوبات عالم لایداست که درین از منته اربعه یعنی اجتماع و استقبالی و تربیعین تغییر می یابد و آن بحران است و اما تغییرات جزئیة ضعیفه که در انصاف تربعیات یافته میشوند بجهت عدم قوت آن بحارین نهانند و گاهی بحران در غیر این ایام نیز واقع شود بجهت اسبابی که طبیعت را قبل از وقت براده بحاربه و مقابله انگیزند یا از وقت محین معاوقه نمایند و برین دلیل اعتراض نهوده اند بچند وجوه یکی آنکه ابتداء حساب در ایام بحران از اول مرض است و در ایام اتصالات از اول ماده و لازم نیست که اول ماده اول مرض باشد دویم آنکه درین تقدیر لازم آید که تمام مرضی در وقت زیاده نور بجهت قوت قوت صحت یا بند و در وقت نقصان او هلاک شوند و چنین نیست - سپوم آنکه چون روز چهاردهم برین تقدیر

روز زیاده ماده مرض است لازم آید که این روز موجب هلاکت مریض باشد یا سبب زبونی حال او و چنان نسبت و جواب از وجه اول آنکه تغییر یافتن رطوبات مرض موقوف بر زیاده و نقصان نور قهر نیست و نه موقوف به تبدل اوضاع او که نسبت بشمس است تا که اعتراض لازم آید بلکه موجب او اختلاف اوضاع قهر است نسبت بنقطه که دران نقطه وقت حدوث مرض بوده هر نقطه که از فلک باشد چه قهر را در وقت بودن او دران نقطه تاثیر در رطوبات خواهد بود و در وقت مقابل بودن ازان نقطه تاثیر بخلاف آن و هم چنین در وقت حصول تربیع ازان نقطه و حاصل آنکه حساب بحران از نقطه باید که قهر وقت حدوث مرض دران نقطه باشد و از و جمیع تشکیلات قهری یعنی تربیع اول و مقابله و تربیع ثانی و اجتماع گیرند و این تشکیلات از وقت شروع ماده تا وقت مقابله قوی تاثیر باشد و از مقابله تا محاق ضعیف و درین قول حساب اگر چه در جمیع امراض جاری میشود عام ازین که حدوث آنها در اول ماده بود یا در وسط او یا در آخر او لیکن اکثر مقدماتی که در بیان اهمیت بحران مذکور اند مستدرک باشند و جواب از وجه ثنی آنست که زیاده نور قهر را قوت حرکت بحرانی لازم است و نقصان آن را ضعف او و قوت قوی بدنیه و ضعف او لازم نیست تا محذور آید شد و جواب از وجه ثالث چنین باشد که با زیاده نور قهر جمیع رطوبات بدنیه زیادت گیرند خراخ غریزیه و خواص ممرضه پس هر کدام را ازین هر دو در اصل غلبه بود درین وقت نیز غالب باشد اگر رطوبت غریزیه غالب بود مآل مریض بصحت شود والا بهلاکت و نیز

